

Taula Rodona: *El tiempo del Quijote* de Pierre Vilar

El temps historiogràfic d'«El temps del Quixot»

Xavier Gil Pujol

Rellegir una altra vegada l'assaig de Pierre Vilar al cap d'uns quants anys, amb motiu d'aquesta taula rodona, proporciona sensacions velles i noves, sempre vives i variades. El lector es torna a sentir captivat per la perspiciàcia i capacitat d'intuïció de l'autor, pel seu hàbil joc entre realitat i creació literària, pels seus passatges evocadors i la singular bellesa de la seva redacció. I quan repara en què l'assaig es va publicar fa gairebé 50 anys exactes, no pot sinó constatar, amb admiració, la força i el ritme que les seves pàgines conserven intactes. El lector també es troba motivat i reconfortat per la seva exigència de rigor cronològic: per molt que s'hi puguin veure valors universals i eterns, *El Quijote* —ens recorda Vilar— és, «abans que res, un llibre espanyol de 1605, que no cobra tot el seu sentit sinó en el cor de la història». I ho repeteix en el seu altre article sobre la novel·la, de 1967, a propòsit de l'episodi del morisco Ricote i el drama col·lectiu que ell encarnava: aquell pot ben bé ser un drama de tots temps, però «aquí està ben datat, ben situat, ben enganxat a la història». I és que, rebla Vilar, «la missió de l'historiador és datar amb rigor».¹

Aquest rigor de datació porta Vilar a ubicar la figura del Quixot en la conjuntura de crisi castellana i espanyola del moment, que ell situa entre 1598 i 1620. I és precisament aquest afany contextualitzador el que li permet mostrar la significació històrica de l'hidalgo, a part de la seva vàlua literària, traçar brillants pinzellades al respecte i afirmar conseqüentment: «La crisi ha suscitat un intèrpret de la seva talla», «el secret del *Quijote* està en aquesta dialèctica original de l'imperialisme espanyol» (pp. 346, 338). Per a aquesta taula rodona probablement resulti oportú aplicar a l'assaig de Vilar la seva pròpia recepta de datar i contextualitzar. Això no només ha de permetre corroborar amb quant motiu és un au-

1. Pierre VILAR, «El tiempo del 'Quijote'» (1956), dins el seu *Crecimiento y desarrollo*, Ariel, Barcelona, 1974, pp. 332-346, cites a pp. 332 i 342; «Don Quixotte et l'Espagne de 1600. Les fondements historiques d'un irréalisme» (1967), reproduït en aquest mateix número de *Pedralbes*, cita a p. 19. D'aquí en endavant, les cites del primer dels dos articles es farà indicant només la pàgina, segons l'edició mencionada; i les cites del segon article es faran indicant títol i pàgina, segons la paginació en la seva reproducció aquí. Les traduccions al català són totes meves.

tèntic clàssic en la historiografia sinó també reconèixer que cinquanta anys no passen endebades.

La seva publicació el 1956 va anar acompanyada per la d'altres títols que són també fites historiogràfiques: Marjorie Grice-Hutchinson, *The School of Salamanca. Readings in Spanish monetary history, 1514-1605*, Oxford, 1952; Eric Hobsbawm, «The overall crisis of the European economy in the seventeenth century», *Past and Present*, 1954; i Jaume Vicens Vives, *Historia econòmica de España*, Barcelona, 1955. De fet, Vilar cita l'article de Hobsbawm per tal d'assenyalar que la crisi que començava a patir Espanya acabaria adquirint una dimensió europea. I en consonància amb la seva pròpia trajectòria i amb els estudis que llavors marcaven la pauta de les investigacions, entén i mesura la crisi sobretot en funció de la revolució dels preus, de les fallides de la hisenda de Felip II i de la ruïna de la classe mitja. Addicionalment, això li permet afirmar que el fracàs experimentat per la societat espanyola no va ser causat pel seu temperament, sinó per les condicions socioeconòmiques (p. 343), afirmació amb la que va escombrar les explicacions psicologistes o basades en suposats caràcters nacionals, llavors encara invocades, i que també J.H. Elliott va considerar necessari rebutjar en un article seu de pocs anys després, en el qual reconeixia la influència rebuda de l'article de Vilar aquí comentat². Però Vilar no cau en explicacions monocausals economicistes, llavors gens infreqüents, sinó que adverteix que l'imperialisme espanyol també va ser un fet polític (p. 340), observació que repeteix en el seu altre treball, on parla de la «imputació a allò polític» i apunta que la crisi va ser política i econòmica, nacional i moral («Don Quixotte», pp. 19-20). «La crisi –conclou– no va ser menys aguda en les consciències que en els fets» (p. 337).

Si aquestes observacions parlen de la finor analítica de Vilar, no és menys cert que el seu assaig esdevé dicotòmic i, en bona mesura, teleològic. Vilar aixeca la seva anàlisi sobre uns quants contrastos, dibuixats amb un traç gruixut, massa gruixut: la conquesta d'Amèrica es va fer a la manera feudal mentre que al nord d'Europa es desenvolupaven forces productives noves (p. 339), els *gueux* holandesos, exponents d'una nació burgesa, van llençar un repte a l'imperi catòlic i feudal de Felip II (p. 340); la societat espanyola del 1600 era l'antítesi de la societat puritana (p. 343); al seu interior s'hi produïa un contrast (al qual califica de tragicòmic) entre les superestructures mítiques i la realitat de les relacions humanes, un divorci entre la manera de viure i la manera de produir, un divorci –repeteix en l'altre article– entre les maneres de viure i la realitat, «que és producció i que és treball» (pp. 345, 341; «Don Quixotte», p. 20); Catalunya era un país més dinàmic que Castella, i bandolers i *pícaros* eren els representants més característics de la seva dissidència respectiva (p. 344). Vilar subratlla dos d'aquests contrastos d'una manera molt eloqüent: aquesta Catalunya més dinàmi-

2. J.H. ELLIOTT, «La decadencia de España» (1961), dins el seu *España y su mundo, 1500-1700*, Alianza, Madrid, 1989, cap. 10, esp. pp. 263-265.

ca, era (potser per aquest precís motiu) menys caritativa que Castella, de la mateixa manera que la societat espanyola era, en alguns aspectes, més amable que la puritana (p. 344), qualificacions en les que s'hi endevina una altra dicotomia entre paternalisme conservador catòlic i dinamisme comercial calvinista: «El naixement del capitalisme exigeix que el captaire es converteixi en assalariat» (p. 343). Totes aquestes parelles de contrastos tan acusats remet en última instància a la dialèctica entre feudalisme i capitalisme, fet que no deixa d'imprimir teleologisme al panorama que Vilar presenta: la societat espanyola vivia «una impotència política, una incapacitat productiva i una putrefacció social» (p. 339), tríada estrident i estremada que repeteix en el seu altre article: «ociositat social, anacronisme estructural i formalisme intel·lectual» («Don Quixotte», p. 22). I és que, en frase arxibèl·le de Vilar, l'imperialisme espanyol va ser l'etapa suprema del feudalisme (p. 338; repetida a «Don Quixotte», p. 22). Tant era així, que aquell món era «anacrònic i, per tant, ineficax» (p. 346). Aquest *per tant* és definitiu, aporta una força explicativa que sembla concloent, però, de fet, descansa en el teleologisme o, més encara, en el fatalisme: «A Castella, cap al 1600, el feudalisme entra en agonia sense que existeixi res a punt per a reemplaçar-lo. I aquest drama durarà, dura encara», situació que va generar «una societat condemnada» on imperava la escolàstica (pp. 340, 341). En definitiva, l'Espanya de 1600 estava «en conflicte –de bon antuvi perdut– amb el món modern» («Don Quixotte», p. 22).

Aquestes contraposicions tan nítides i agudes responen a diverses causes. En primer lloc, l'assaig de Vilar, testimoni fefaent del seu temps historiogràfic, reflecteix una visió llavors molt extesa: la de considerar que el procés de transformació històrica que les societats holandesa i anglesa van emprendre, precisament al llarg del segle XVII, constitueix el model de l'evolució d'Occident. Es tracta, naturalment, de la transició cap al capitalisme. Actualment aquesta visió no és considerada tan satisfactòria ni omniexplicativa. Un primer problema rau en el terme «model», tan utilitzat, el qual, en gran mesura, va acabar sent entès com l'identificador de la pauta històrica habitual o, si més no, deguda, és a dir, la norma, quan en realitat les experiències històriques holandesa i anglesa van ser l'excepció en l'Europa del moment, més que no pas la norma. Està clar que prendre com a norma el que en realitat és excepció provoca una forta distorsió en tot el quadre, distorsió que comporta que aquells aspectes de la societat i l'economia espanyoles que en el temps del Quixot no s'avenien amb les incipients transformacions anglo-holandeses, siguin subratllats, fins i tot magnificats i, a més, presentats com a anomalies. En cert sentit, aquesta visió encara perdurava a mitjan dècada de 1970, com ho demostra el to general del volum que Peter Earle va compilar amb propòsit de posar a l'abast dels lectors anglesos els avanços de la historiografia econòmica continental, i que justament va incloure la traducció de l'assaig de Pierre Vilar.³

3. Peter EARLE, ed., *Essays in European economic history, 1500-1800*, Clarendon, Oxford, 1974, cap. 4: «The age of Don Quixote».

A més, i sobre tot, nova informació i noves apreciacions fan que aquells contrastos resultin actualment molt simplistes. La història comparativa ha obligat a llimar de valent les arestes d'aquelles diferències. Ara sabem que la prosperitat holandesa va generar també una classe de regents rendista, l'estil de vida de la qual no s'adequava sempre als ideals calvinistes.⁴ I pel que fa a Anglaterra, els contrastos respecte del cas espanyol –que abans semblaven tan clars– han estat més aviat substituïts per unes similituds insospitades fa un parell de dècades. La definició per Vilar del pensament espanyol de l'època de la crisi com a escolàstic –definició més aviat menystenidora, pel que denota d'inèrcia i conservadorisme– no fa justícia a les importants novetats en teoria monetària formulades per autors castellans des de categories precisament escolàstiques, novetats que ell mateix posaria de relleu pocs anys després en el seu gran article sobre els primitius del pensament econòmic. I no només aquestes teories castellaneres no desmereixen de les reflexions de teòrics europeus coetanis, sinó que els criteris fiscals d'origen medieval, amb el seu bagatge aristotèlic, mantienien la seva vigència durant els vius debats a la Cambra dels Comuns anglesa durant la dècada de 1620.⁵ Sobretot, la caracterització de l'imperi espanyol com a rêmora feudal i de l'anglès com a orientat, ja llavors, cap al capitalisme no pot seguir sostenit-se en absolut. A les alçades del temps del Quixot, autoritats i colons anglesos no diferien pas gaire dels espanyols en afany, expectatives ni mètodes. La clara bifurcació entre pràctiques imperialistes encara trigaria en produir-se.⁶ Vilar despatxa com a «somni anacrònic» el desig dels petits nobles espanyols, al 1600, d'obtenir *encomiendas* i noves conquestes a les Índies («Don Quixotte», p. 21). Anacrònic o no, en aquelles dates eren els anglesos, mancats encara de dominis ultramarins significatius, els que més perseguïen aquest somni.

Com a segona causa, el materialisme històric de Pierre Vilar explica la visió dialèctica dels processos històrics que s'estaven desenvolupant durant les dècades inicials del segle XVII. «Cal recórrer als termes marxistes», diu (p. 339). I assenyala «contradiccions» pròpies del sistema espanyol, algunes de les quals –observa– van arribar al seu «punt més extrem» (pp. 341, 345). Encara que no la qualifica expressament de «contradicció», Vilar assenyala la peculiaritat de l'e-

4. SIMON SCHAMA, *The embarrassments of riches. An interpretation of Dutch culture in the Golden Age*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-Londres, 1988, esp. cap. 5; H.F.K. VAN NIE-ROOP, *The nobility of Holland. From knights to regents, 1500-1650*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.

5. Pierre VILAR, «Los primitivos españoles del pensamiento económico. 'Cuantitativismo' y 'bullonismo'» (1962), en el seu *Crecimiento y desarrollo*, pp. 135-162, esp. pp. 140 i 159; Richard BONNEY, «Early modern theories of state finance», dins R. Bonney, ed., *Economic systems and state finance*, Clarendon, Oxford, 1995, cap. 6, esp. pp. 171-172; G.L. HARRIS, «Medieval doctrines in the debates on supply, 1610-1629», dins Kevin Sharpe, ed., *Faction and Parliament. essays on early Stuart history*, Oxford University Press, Oxford, 1978, cap. 3.

6. J.H. ELLIOTT, *Empires of the Atlantic world: Britain and Spain in America, 1492-1830*, Yale University Press, New Haven, 2006, cap. 1, esp. pp. 15-28.

xistència dels moriscos, a la qual considera encertadament com a un persistent problema colonial en propi sòl, que accentuava el component feudal d'aquella societat (p. 335). I mentre que l'explicació que dona de les causes de la seva expulsió és molt satisfactòria, essencialment confirmada per les recerques posteriors, el contrast amb Anglaterra (tantes vegades presentada com a contraexemple) perd força també en aquest terreny. També el govern de Londres estava embarcat en un programa de colonització i adoctrinament interiors (a Escòcia, Irlanda i als «Borders»), en el curs del qual alguna proposta d'actuació es va inspirar en mesures que havien estat aplicades als moriscos.⁷ En qualsevol cas, James Casey ha assenyalat el caràcter de societat de frontera com un dels aspectes definitoris de l'Espanya del segle XVI, aspecte que inclou de manera satisfactòria els processos de colonització tant en l'interior de la península, en zones encara poc poblades, com a ultramar.⁸

En tercer i últim lloc, alguns dels contrastos són resultat de l'anàlisi concret que Vilar fa dels fets que pren en consideració. Així, el que presenta, sense donar-ne detalls, entre una Catalunya més dinàmica i una Castella abocada a l'estancament (ja mencionat, p. 344), no està justificat, ni a la llum de la informació disponible llavors ni de l'actual, i l'hem de considerar com a mancat de fonament. Força més problemàtica és la seva afirmació de què la societat espanyola del 1600 era l'antítesi de la puritana (igualmente mencionada, p. 343). Afirmació tan rodona suscita desseguida la pregunta: ¿on hi havia, al 1600, una societat que pugui ser considerada puritana? A Ginebra, potser? Aquí, sorprenentment, Vilar contraposa una realitat, l'espanyola, amb una figuració historiogràfica, de probable arrel weberiana, un «tipus ideal» força deshistoritzat. Més que d'una dicotomia, es tracta d'una comparació entre fenòmens heterogenis. I, malgrat això, juga un paper important en la seva caracterització de la crisi espanyola i en el conjunt de l'article.

A hores d'ara tant la caracterització de la crisi com els seus continguts han canviat apreciablement. No és d'estranyar que sigui així, atès l'extraordinari progrés dels estudis d'història social i econòmica produït de llavors ençà, en bona part gràcies a l'obra del mateix Vilar. En aquesta taula rodona Jaume Dantí s'ocupa amb detall d'aquests continguts. Aquí interessa assenyalar que I.A.A. Thompson i Bartolomé Yun, en la seva important recapitulació sobre la crisi castellana del segle XVII, constaten que actualment apenes queda res dels factors que en la dècada de 1950 eren vistos com a causa de la crisi i que allò que en resta és formulat de manera molt diferent. En efecte, ara no es posa tant èmfasi en factors

7. Jane H. OHLMEYER, «'Civilizing' of those rude partes': colonization within Britain and Ireland, 1580's-1640's», dins Nicholas Canny, ed., *The origins of empire. British overseas enterprise to the close of the seventeenth century*, *The Oxford history of the British empire*, Oxford University Press, Oxford, 1998, vol. I, cap. 6, esp. pp. 135, 137.

8. James CASEY, *Early modern Spain. A social history*, Routledge, Londres-Nova York, 1999, pp. 3, 22-23, 27-29, 92, 97, 251-252.

externs, com la pesta o l'arribada de metalls preciosos americans; es descarta que la crisi es pugui explicar principalment en termes d'obstacles feudals; es parla més de fenòmens com la desurbanització o de reajustament i nous equilibris entre sectors productius; escapant a determinismes, es para atenció a les capacitats dels coetanis per esquivar les pitjors batzegades de la recessió i s'assenyalen igualment les rigideses amb què van topar. Yun, en particular, rebutja com a purs tòpics els judicis –tantes vegades formulats– sobre la incapacitat dels senyors per gestionar adequadament els seus patrimonis o sobre la manca de racionalitat en els seus comportaments. En definitiva, un ampli ventall d'elements i una nova bateria de termes dominen el panorama des de fa uns quants anys.⁹

De tota manera, un aspecte capital subratllat per Vilar es manté ben assentat: les inclinacions rendistes d'aquella societat. Entre d'altres autors, Alberto Marcos ha analitzat les repercussions que les necessitats financeres de la monarquia i el seu sistema fiscal van tenir sobre el teixit productiu i sobre els intercanvis castellans, en particular l'expansió del deute públic i dels *juros*, i ha corroborat que, efectivament, van acabar fomentant una mentalitat rendista i aristocratitzant, en detriment de les oportunitats per a les inversions productives. Des de finals del segle XVI, tot plegat conduïa cap a la recessió i l'estancament.¹⁰ Tot i així, aquesta va ser una tendència que es va anar accentuant amb el pas del temps i amb les contínues dificultats hisendístiques espanyoles. En canvi, i de moment, el temps del Quixot apareix encara sota el signe dels matissos en l'últim tractament de conjunt que se li ha dedicat, en una visió variada en la qual els símptomes inequívocs de crisi apareixen acompanyats d'un ventall de possibilitats i iniciatives de canvi i renovació, aspecte que constitueix un contrast ben marcat amb el panorama de l'assaig de Vilar, en el que, com s'ha vist, la crisi és presentada com a estructural, insuperable.¹¹

Són aquests hàbits rendistes els que va criticar Martín González Cellorigo en el seu famós memorial de 1600, citat amb tant encert i eficàcia per Vilar. Cellorigo ja figurava en la petita antologia de textos d'analistes monetaris i econòmics espanyols que Grice-Hutchinson va incloure en el seu llibre mencionat i, ara, el

9. I.A.A. THOMPSON i Bartolomé YUN, eds., *The Castilian crisis of the seventeenth century. New perspectives on the economic and social history of seventeenth-century Spain*. Cambridge University Press-Instituto de Estudios Fiscales, Cambridge, 1994, en especial «Introduction» i el balanç de Yun, «Spain and the seventeenth-century crisis in Europe: some final considerations», cap. 14. Vaig ocupar-me d'aquest volum i de les seves aportacions en la meua ressenya a *Hispania*, 56 (1996), pp. 804-806. El mateix Bartolomé YUN exposa el rebutj dels tòpics mencionats a *La gestión del poder. Corona y economías aristocráticas en Castilla (siglos XVI-XVIII)*, Akal, Madrid, 2002, esp. pp. 6, 9.

10. Alberto MARCOS MARTÍN, *España en los siglos XVI, XVII y XVIII. Economía y sociedad*, Crítica, Barcelona, 2000, pp. 428 i ss. i cap. 8.

11. Antonio FEROS i Juan E. GELABERT, dirs., *España en tiempos del Quijote*, Taurus, Madrid, 2004. Comento amb més detall aquests matissos en la meua ressenya d'aquest volum, *Revista de Libros*, 115-116 (juliol-agost 2006), pp. 15-18.

destacat paper que té en l'assaig de Vilar va acabar de convertir-lo en un dels noms més significats d'aquella conjuntura. De fet, el mateix Vilar observa que no va apreciar del tot el sentit del Quixot fins el dia que va llegir en el memorial de Cellorigo la seva frase sobre la «república de hombres encantados que viv[e]n fuera del orden natural», citada tantíssimes vegades des d'aleshores ençà («Don Quixotte», p. 20).

L'encantament respectiu que patien el Quixot i els coetanis de Cellorigo fa que *hidalgo* i arbitrista apareguin relacionats d'una manera tant propera, de la qual Vilar en sap treure gran partit analític i expositiu. Però aquesta relació és també problemàtica. Com no podia ser d'altra manera, Vilar es mostra cautelós respecte de les relacions entre fet històric i ficció literària i és en el seu segon article on reflexiona de manera més detinguda sobre el particular. Després d'observar, amb caràcter general i ben agudament, que una obra literària o artística és, a la vegada, testimoni, producte i factor de la història, formula una doble advertència: interrogar l'obra com a pur testimoni és pueril i perillós; i veure el Quixot com a producte de la crisi espanyola no significa convertir-lo en la seva expressió sistemàtica, sinó –puntualitza– més aviat el contrari. En qualsevol cas –continúa–, quan així s'escau, per una banda un personatge real adquireix valor literari i, per l'altra, la història dona gruix a l'al·lusió literària: «Allà es troba el petit angle de la relació entre obra literària i història» («Don Quixotte», pp. 13, 16, 17-18).

La identificació d'aquest «gruix» constitueix precisament la trama de l'anàlisi de Vilar: la crisi i, més precisament, el que anomena «irrealisme espanyol», del qual n'estudia els fonaments socials i històrics en tots dos articles. El nostre autor s'esplaija sobre l'irrealisme, que esdevé el seu *leit motiv*, i, de fet, en torna a parlar al pròleg de la seva recopilació *Crecimiento y desarrollo*. Tant s'hi esplaija que, malgrat les cauteles referides (renovades en el mencionat pròleg, on remarcablement desqualifica com a simplistes certs estudis marxistes que es limiten a relacionar obres literàries amb classes socials), Vilar corre el risc de fer del Quixot un personatge massa de carn i ós, de portar-lo a la realitat històrica i, en fi, de presentar-lo en cert sentit sobreposat i coincident amb Cellorigo en algunes de les seves frases més brillants: «Desvinculada de la realitat, l'Espanya de 1600 prefereix somiar» (p. 344); «la 'classe que combat' és una classe en vaga o jubilada, té temps per somiar» («Don Quixotte», p. 21); «la història del Segle d'Or espanyol és un apogeu de l'irrealisme, que correspon perfectament als fonaments cada vegada menys realistes de l'economia i de les relacions socials, en una Espanya que s'havia tornat parasitària i anacrònica» (*Crecimiento y desarrollo*, pròleg, p. 15).

Més encara, es pot dir que Vilar presenta l'*hidalgo* i l'arbitrista com a exponents, cadascú a la seva manera, d'una mateixa crisi, d'un mateix anacronisme. Però ni la crisi dels valors cavallerescs és la mateixa que la crisi dels Simón Ruiz i companyia, ni l'irrealisme del Quixot és el mateix que el d'un inversor en *juros*. Fins i tot convé recordar que el debat sobre el caràcter beneficiós, inocu o perjudicial de la lectura de llibres de cavalleries no s'havia extingit a inicis del segle

xvii, cent anys després de què Erasme alcés la veu més autoritzada contra el gènere, de manera que, com a *topos* literari, i en quant que pronunciament per part de Cervantes sobre el debat, el desvariajament d'un *hidalgo* manxego convertit en *caballero andante* no era exactament anacrònic.

Sobreposició semblant entre realitat i literatura es produeix a propòsit de la parella *pícaro*-bandoler, una altra de les imatges més fèrtils i conegudes de l'assaig. Es pot dir que també aquí Vilar juga amb elements heterogenis. El *pícaro* és abans que res una figura literària, per molt que de vailets trapelles n'hi devia haver als carrers de qualsevol població. El bandoler, en canvi, és una figura real, per molt que les seves andances donessin peu a relats orals i escrits. En contraposar-los, Vilar atribueix condició històrica excessiva al *pícaro*. I encara en relació al bandoler, juga amb dues dimensions, la de Perot Rocaguinarda i la de Roque Guinart. Vilar ens parla de bandolers seductors (p. 345), que probablement són els encarnats per Guinart; i atribueix a Cervantes certa complaguda ambigüïtat envers els bandolers reals («Don Quixotte», p. 15), una ambigüïtat que sembla afectar la seva pròpia anàlisi.

El joc entre Rocaguinarda i Roque Guinart, igual que el que s'estableix entre els moriscos reals i Ricote, és molt atractiu i obre múltiples possibilitats d'anàlisi. I és que, ben cert, no es poden pas separar rígidament realitat i creació artística o, més ben dit, realitat i representació de la realitat. Com Roger Chartier, entre altres, ha mostrat, estudiant l'imaginari social sobre els pobres i els *pícaros*, les representacions estètiques contribueixen a la producció de realitat.¹² És aquí on trobem una de les grans aportacions de Vilar, formulada precisament en un moment historiogràfic en el que la història social solia prendre les obres artístiques i literàries com a simple reflexe o com a document addicional de la realitat. En presentar el Quixot com a producte i, alhora, factor de la història («Don Quixotte», p. 22), va situar-se en una línia de reflexió que s'ha confirmat, de llavors ençà, com la més renovadora i actualment acceptada en l'estudi d'aquestes qüestions.

Tot i així, s'ha de dir igualment que la insistència de Vilar en l'irrealisme resulta avui clarament excessiva. Que la societat espanyola del 1600 presentava aspectes paradoxals, ja ho va registrar Cellorigo, els anàlisis del qual han quedat incorporats a la informació bàsica sobre el període gràcies en gran mesura al propi Vilar. Ara bé, presentar tota la societat espanyola sota el signe de l'irrealisme, cosa que ja podia semblar pujada de tó quan l'article va aparèixer, resulta avui desproporcionat, sens cap dubte. I resulten excessives i difícils de fonamentar les seves afirmacions de què els espanyols van trobar en *El Quijote*, en primer lloc, una manera de reivindicar precisament aquests irrealisme i anacronisme com a qualitats nacionals (expressió que reapareix, inopinadament, en aquests

12. Roger CHARTIER, «La construcción estética de la realidad. Vagabundos y pícaros en la Edad Moderna», *Tiempos Modernos. Revista Electrónica de Historia Moderna*, 7 (2002).

anàlisis) i, en segon lloc, una amarga sensació de veure's relegats fora de la modernitat, afirmacions que el porten a concloure que la novela és, alhora, crítica i reivindicació d'aquest irrealisme («Don Quixotte», p. 22; pròleg, p. 15). I és que, segons adverteix el mateix Chartier, en estudiar les relacions de les obres literàries amb el seu món social, cal posar cura en respectar les distàncies entre textos, representacions i recepcions.¹³

Els supòsits historiogràfics actualment vigents –no tan ben perfilats ni consolidats com els de fa cinquanta anys– s'inclinen a pensar que les vies per guanyar o perdre la modernitat no eren pas tan nítides com això i que el tombant d'inicis del segle XVII, els temps del Quixot, malgrat tota la importància que se li continua atribuïnt, no va ser pas tan determinant en imprimir dinamisme o paralització a tan llarg termini. Hi havia més maneres i hi havia més temps per encaminar-s'hi. En qualsevol cas, la interacció que Vilar planteja entre realitat i literatura és molt suggestiva, a causa precisament de la seva complexitat i de la penetrant consciència que ell mateix en té: «Allò que és novel·lístic pur s'enquadra dins d'una realitat novel·lística. Avui distingim malament entre l'un i l'altre» («Don Quixotte», p. 17). També en aquest terreny l'assaig de Vilar continua resultant estimulants. Els clàssics, en efecte, cal anar-los rellegint de tant en tant.

13. Roger CHARTIER, «Histoire et littérature», dins el seu *Au bord de la falaise. L'histoire entre certitudes et inquiétude*, Albin Michel, París, 1998, cap. 6, esp. pp. 272-273.